

Д. ВЕЛИКАНОВИЧ

Посол ДМИТРО ВЕЛИКАНОВИЧ

1937

ЗА УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ

(В справі зміни закону з 31. липня 1924 р. про мову навчання в державних школах).

1/6

Ціна 50 сот.

Л Ї В І В

1 9 3 7

Накладом Кооперативи „Рідна Школа“ у Львові, вул. Сикстуська ч. 46.

me/14

70
Посол ДМИТРО ВЕЛИКАНОВИЧ

ЗА УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ

(В справі зміни закону з 31. липня 1924 р. про мову навчання в державних школах).

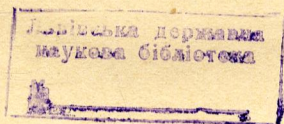
Л Ї В І В

1 9 3 7

Накладом Кооперативи „Рідна Школа“ у Львові, вул.
Сикстуська ч. 46.

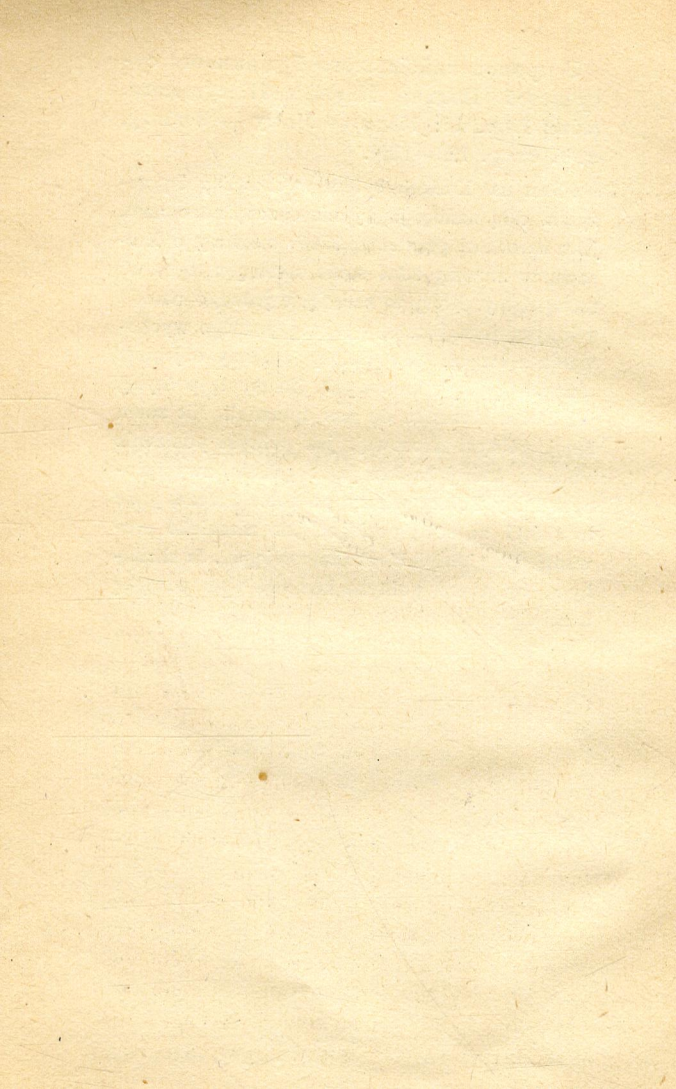
Державна бібліотека
Львівська бібліотека
39847-585

Передрук з журналу „Рідна Школа“.

З промов найбільшого будівничого сучасної Польщі Йосифа Пілсудського. (Józef Piłsudski: Pisma — Mowy — Rozkazy, т. V. стор. 130—131).

„Sam na Kresach byłem wychowany i przeżyłem całą hańbę, jakiej nie oszczędzono nam, jako narodowi pobitemu. Kiedy mówimy o Kresach, to musimy zdać sobie sprawę z tego, co to są Kresy. Kresy to zetknięcie jednego narodu z innym, jednej kultury z inną, jednego wychowania z innym. My Polacy byliśmy obiektem różnych polityk kresowych. Znamy tę politykę, jak inni w stosunku do nas uprawiali. Nie znam innej polityki kresowej, jak polityki poniżenia i ucisku, której hasłem jest: „Biada zwyciężonym“! My Polacy wiemy po sobie dobrze, jakie to skótki za sobą pociąga, jak niedaleko prowadzi, jak niewielkie rezultaty osiąga... Ja chciałbym, by nasza polityka kresowa była polityką uczciwą“.

ВСТУПНЕ СЛОВО

В наслідок спеціальної „кресової“ політики повстала на східних окраїнах Польщі ціла низка виїмкових законів і розпорядків, що обмежують права окраїнних національних меншин в тому набуті права автохтонних українців. Одним з найбільш болючих і дошкульних для національних меншин „кресових“ законів є шкільний закон з 31. липня 1924. р.

В початках найшовся був визначний і для польської справи вельми заслужений муж стану на кермуючому становищі, що вважав необхідним розв'язати справедливо бодай шкільну справу на східних окраїнах. Був це проф. др. Цоль, польський вчений і перший польський президент б. Краєвої Шкільної Ради у Львові. Він вислав був навіть до Варшави готовий проект про реформу шкільництва. Провідною думкою тієї реформи був тип національної школи, а саме: українці мають мати свої українські школи, а поляки польські, щоби українські діти не потребували ходити до польських, а польські до українських шкіл. „В кожній громаді — писав проф. Цоль — слід організувати окрему науку, хочби навіть в одноклясовій школі, як тільки в дотичній громаді є 40 дітей національної меншини. В польській школі повинен учити вчитель поляк а в українській українець.“

Цей справедливий проект остав і досі — на жаль — незреалізований. Натомісць в 1924 р. увійшов в життя суперечний з ним і один з найбільш кривдячих „кресових“ законів, а саме закон проф. Станіслава Грабського про введення утравізму в школах. Як можна було надіятися — цей закон стрінувся з од-

нодушним протестом всіх національних меншин, а також і самих поляків там, де приходилось би по думці того закону змінювати й польську школу на утраквістичну. З окрема українці масовими шкільними публіцистами (в 1932 р. чверть мільйона батьків за 350.000 українських дітей) документно доказали, що ніколи не погодяться на переміну українських шкіл на польські й утраквістичні і при всяких обставинах боротися за українську школу й українського вчителя.

Та недавно забрав у тій справі прилюдно голос самий творець шкільного закону з 31. VII. 1924 р. проф. Станіслав Грабські і проголосив нові тези а саме: в основу поставив однородну національну школу, одначе тільки у відношенні до польських дітей. Конкретно: для польської дитини домагається проф. Грабські зовсім слушно польської школи й польського вчителя. Ця безумовно справедлива вимога — до речі — зовсім зайва, бо шкільні влади і без припинення проф. Грабського реалізують її дуже послідовно. Очевидно справедливість вимагає, щоби та сама засада відносилася й до українських дітей. Одначе у відношенні до української дитини визнає проф. Грабські муринську етику сакраментальним „to co innego“ — Проф. Грабські навпаки ставить вимогу: відібрати українській дитині український виклад і накинати її чужого вчителя. Мета цієї вимоги ясна. При допомозі польської школи й польського вчителя знищити українську культуру й національну особовість українського народу і таким чином зліквідувати українське питання на східних окраїнах Польщі.

Очевидно такий підхід до розв'язки наболілого шкільного питання на східних окраїнах може викликати тільки загальне обурення всіх українців без винятку і всіх національних меншин та зовсім не при-

чиниться до упорядкування розхитаних українсько-польських взаємовідносин. Знищити національне почуття цілого народу — це річ прямо неможлива. Стверджує це м. і у своїй промові на єндецькому процесі в Луцьку 29. травня 1937 р. адвокат Масловскі:

„Націоналізм є почуттям, яке живе в кожній людині, почуттям, яке каже людині жити, це є складові елементи кожної людини. Не можна ж заборонити дереву, щоб росло!“ Не можна вживати пруської методи нищення „ausrotten“, але слід створити шлях порозуміння, бо кожний нарід має свій характер а поляки не повинні бути „апашем“ народів.

Довголітний досвід і сумна практика життя приневолили нашу Українську Парляментарну Репрезентацію перебрати ініціативу в справі зміни кривдячого шкільного закону проф. Грабського. На доручення У. П. Р. зголосив посол Дмитро Великанович новелізацію того закону з 31. липня 1924 р. про мову навчання в державних школах. Цей законопроект увійшов уже у стадію дискусії на парляментарному терені.

Ця праця посла Дмитра Великановича подає зібрані матеріяли із шкільного закону проф. Грабського, який насилує прийняту в цілому культурному світі і загарантовану польською конституцією основну засаду „однакове право для всіх“ і дїлить горожан Польщі на упривілейованих і покривджених. Дбайливо зібрані матеріяли й цифри доказують незбито необхідність новелізації того закону.

Від польської сторони залежить тепер зміна створених законом проф. Грабського нестерпних шкільних відносин на східних окраїнах — на краще, в дусі справедливості.

Іван Герасимович

З уповажнення Української Парляментарної Репрезентації я зголосив у Соймі проєкт новелі до шкільного закону Грабського з 31. липня 1924 р. Цей мій законопроект прийшов під розгляд освітньої соймової комісії дня 12. березня 1937. р., де я як референт виголосив частину загального реферату. Другу частину, що має торкатися зміни поодиноких зачіплених статей закону, на основі однозгідної ухвали комісії, переложено до зреферування на „підкомісії“, зложеній з 9 вибраних членів, між якими є 2 українців, а саме: посол Кузьмович як член і я як референт. Для зорієнтування нашого громадянства про суть справи, я передаю текст моєї промови на комісії, — а також подаю другу частину ще невиголошеного реферату з мотивами про шкідливість поодиноких статей існуючого закону.

I.

Конечність новелізації закону з 31. липня 1924. р. про частину устрою шкіл, а зокрема про організацію державних шкіл і про мову навчання в них повстала по довгій обсервації наслідків цього закону в практиці. Проєкту нашої новелі до цього закону не належить уважати за повну розв'язку культурно-освітньої проблеми для національних меншин, а зокрема для українців у Польщі. Є то лише ури-

вок, що обіймає питання мови навчання у школах.

В найближчому часі належало би обговорити устрій шкільної адміністрації, персоналія, а також програми і шкільні підручники. Всі ці проблеми мають для нас основне значіння, тому, що від них залежить будучність культури українського народу в Польщі. Чи наші вимоги з ділянки освіти мають історичне оправдання, — хай свідчить отсих кілька фактів з нашого минулого, які я вважаю за вказане при цій нагоді пригадати.

Український нарід від давен-давна давав докази, що любить науку, школу та книжку, а історія нашого народу свідчить про це найкраще.

Хтонебудь бажає пізнати старинну славянщину, — цей не може обійтися без хроніки „батька славянської історії“ Нестора, правник не обійдеться без епохового на ті часи правничого твору під заголовком „Руська Правда“, що його видав князь Ярослав Мудрий. Історик не може обійтися без хронік списаних духовними і світськими нашими вченими, та українськими монахами, літерат без епопеї „Слово про Ігорів похід“, а філософ — без знання праці українського Сократа — Григорія Сковороди. Тисячі шкіл при кожній майже парохіяльній церкві, розсіяні у середновіччі по цілій Україні, могилянська й острожська академія, найстарші серед славян українські друкарні, народні перекази, товариська етикета, пісні, — оце свідоцтва давньої

української національної культури. Не кажу про нову багату добу від Котляревського, Костомарова й Шевченка до сьогодні. Український нарід, кохаючись у домашньому мистецтві, господарстві, справедливості і духовій красі, не вспів бути агресивний, займав усе становище радше оборонне, ніж експанзивне й може тому саме не зміг удержати своєї державности й подався фізичній перемозі сусідів. Помимо постійної невдачі, помимо довгої московської неволі не затратив свого національного характеру й саме завдяки цій рідній культурі не тільки остав при своїй національності, але в добі відродження народів домагається прав для себе. Царський указ із 1876 р., що заборонює українське слово, ба навіть біблію в українській мові, й кинений московським урядом клич, що українського народу „не било, нет і не будет“, нічого не змогли вдіяти супроти сили нації.

Вже з першим подувом революції 1905. р. добувається з підземелля українське слово в газеті, книжці й товариському житті. А коли наслідком світової війни, валиться царський деспотизм, то перші, що пішли валити віковичну тюрму московського царату, були українці з Волині, які служили в царській прибічній гвардії. Рік 1917 дав доказ, що український нарід живе й що найближча нагода будить його із вікового сну, щоби довершив діл, визначених йому Провидінням серед живих народів. Хоча в дуже важких обставинах зявилися перші лучі української державности, то

одначе провідні українські круги вважали за вказане, побіч армії, передусім відновити давні наукові традиції й доложити найбільших зусиль до творення власного шкільництва всіх типів. Тіж самі українські сфери поставилися до шкільництва меншин із 100% ліберальністю, приймаючи до уряду меншиневих міністрів. Кинув я цих кілька спогадів, щоби оправдати дальші свої аргументи, що мають значіння на шкільному відтинку для українського життя в Польщі.

Українське культурне життя йде різними шляхами, — залежно від його політично-державної приналежності. Лишаю на боці обговорення культурно-освітньої справи в інших державах, я підійду лише до обговорення культурних питань тієї частини нашого народу, що знаходиться в межах Польщі. Тут живе український нарід, що має різні свої традиції зперед 1918. р. і має різні степені культурного розвою. Північно-східні землі під російською займанщиною втратили всі свої давні освітні надбання, — приневолені після упадку царату, зачинати наново. Зате українці під австрійською займанщиною в Галичині мали в 1918. р. завдяки політично-конституційному ладові й організаційним силам народу поважні наукові осередки. Приватні українські товариства як Рідна Школа, Просвіта, Наукове Т-во ім. Шевченка, вели велику, тяжку працю в ділянці позашкільної освіти. Молодь горнулася до шкіл всіляких типів, а нарід розхоплював українські часописи, брошури та книжки, передаючи їх

собі з рук до рук. Якщо йде мова про статистику з тодішнього державного шкільництва з українською мовою навчання, то хоча не дорівнювала вона польським ані не відповідала потребам українського народу, то всетаки була поважна. На університеті Яна Казимира у Львові було 8 українських катедр і 4 доцентури, 6 українських державних гімназій, а що найважливіше, було 2612 українських народніх шкіл. Після здобуття північно-східніх земель австрійськими й німецькими військами в часі світової війни, основано там у відносно дуже короткому часі 1050 народніх шкіл з українською мовою навчання. Це є білянс шкільництва удержуваного із державних фондів до часу прилучення тих земель до Польщі. З хвилиною зміни державної приналежності змінюються теж відносини в шкільництві з українською мовою навчання. Психоза, що її викликала боротьба поляків з українцями та факт опанування влади людьми шовіністично до нас наставленими, відбивається поважно на цілості українського життя, а головно на українському шкільництві. Скасовано всі українські катедри на львівському університеті, не допущено до організації приватного українського університету, а ухваленого й оповіщеного закону про влаштування українського університету не введено в життя. Зачали теж ліквідувати народне й середнє шкільництво. По урядовій статистиці ще з дня 1. грудня 1923 р. стан народнього шкільництва на нашому терені був такий:

	українське	польське
Львівська кураторія	2.576	2.882
Краківська	79	1.679
Волинська	369	631
Поліська	3	1.058
Разом	3.027	6.250

Законом про мову навчання з 31. VII. 1924 р. зліквідовано майже зовсім українське народне шкільництво. Здавалося, що травневий переворот 1926. р. принесе деякі зміни на ліпше. Ці зміни настали, але не на шкільному відтинку. Шкільництво остало даліше без змін. В тій ділянці з року на рік є чимраз гірше. Для орієнтації подаю статистичні цифри, виняті з офіційних джерел. (Гляди: **Статистичні таблиці**“ обіч — стор. 9.)

Цікавий матеріал маємо з заяви міністра п. Єнджеєвіча на комісії Союму 1934/5, який говорив про цифрове відношення дітей у школах, а саме:

0.6%	польських дітей	користає з українських шкіл
16.6%	”	” з утравістич. ”
82.4%	”	” з польських ”

Про українські діти статистика мовчить, але, як вказують зібрані нами матеріяли, є тут стан дуже важкий:

5%	українських дітей	користає з української школи
27%	”	” з утравістич. ”
68%	”	” з польської ”

(На Волині не більше як 0.02% українських дітей користає з української школи).

Число дітей, що ходили до школи в 1926—27 р., в цілій державі дало 82.6%. Те число тепер зменшується по причині зросту насе-

Статистичні таблиці з вистави Львівської Шкільної Кураторії в р. 1929.

Шкіль- ний рік	Воевідства	Число народніх шкіл			
		укр.	поль.	інші	утр.
1911/12	Львівське	936	1052	10	
	Тернопільське	704	376	2	
	Станиславівс.	732	162	8	
Разом		2420	1590	20	
1921/22	Львівське	978	1363	39	
	Тернопільське	643	608	12	
	Станиславівс.	816	311	38	
Разом		2437	2282	89	
1927/28	Львівське	305	1361	41	645
	Тернопільське	174	677	—	455
	Станиславівс.	265	284	36	526
Разом		745	2325	77	1635

ЗАВВАГА:

В 1934/35 шк. році було в цілій державі 457 українських, 23.299 польських і 2.754 утравіст. шкіл.

лення, а також з причини невистарчаючого числа шкільних одиниць і вчительських етатів.

У гірських повітах, число дівчорі, що ходить до шкіл, є багато менше й доходить у деяких із них до такої цифри: Скільщина — 42,17%, Турчанщина — 37,2%, Косівщина — 31,2%, Печиніжинщина — 33,8%, Надвірнянщина — 30,4%, Ліський повіт — 27,7%.

Шкільна політика мусить змінитися, якщо хочемо зменшити велике число анальфабетів. А те число, що незначно поправляється, було перед 10 роками поважне.

Число анальфабетів в 1925/6 р. (за уряд. статист. табл.) було таке:

	міста	села	пересічно
Вся Польща	18 7⁰/₀	38 1⁰/₀	32 8⁰/₀ (10,000.000)
Львівське воєвід.	13 6 „	33 9 „	29 2 „
Тернопіль.	22 4 „	42 1 „	39 3 „
Станисл.	20 9 „	51 7 „	46 „
Волинське	38 4 „	74 „	68 8 „
Поліське	37 7 „	78 1 „	71 „
Виле́нське	38 7 „	59 2 „	58 „
Новгород.	35 7 „	57 3 „	54 7 „
Краківське	10 2 „	22 3 „	19 4 „
Познанське	2 8 „	4 1 „	3 7 „
Поморське	3 8 „	5 6 „	5 2 „

Із середнього шкільництва вже після травневого перевороту зліквідовано 1 гімназію з українською мовою навчання в Тернополі. Цієї гімназії, яка була одинокою на ціле Поділля, дотепер не реактивовано.

З фахових шкіл, крім рільничого ліцею, не маємо ні одної державної школи. Тяжко теж нашій молоді дістатися на університет, а передусім на фахові виділи.

На тлі цих фактів повсталала конечність шу-

кати дороги, щоби направити зло. Тому, що найсильніше бе нас закон про частинний шкільний устрій з 1924. р., рішили ми спрямувати наші заходи до законодавчих установ, що є компетентні видати децизію для нас кориснішу і предложили ми внесок за зновелізування цього закону.

Зголошення внеску до зміни закону про мову навчання у державних та самоуправних школах з дня 31. VII. 1924. р. не є вислідом якогось випадку чи волі одиниці. Мій внесок за зміну цього закону є вислідом збірної волі нашого парламентарного представництва, є вислідом довгої і ґрунтової розваги всіх наших суспільних кол і освітніх інституцій, є вислідом волі всього українського промадянства без різниці політичних переконань, про що свідчать масові плебісцити нашої суспільности за українською школою, а також останній український педагогічний конгрес з дня 2. і 3. листопада 1935. р. у Львові, який рішуче висказався проти утравізації. **Не було й нема українця, що признавав би цей закон добрим і вистарчаючим для освіти й виховання української молоді.**

Від дня, коли повстав цей закон, виказували ми щороку шкідливу його діяльність, а тисячі фактів зголошувані владі з нашого терену були доказом негативного нашого становища до нього. Тенденція цьогож закону стане ясна, коли вґлубимося в подані тут статистичні цифри з ділянки народнього шкільництва.

Сотки відкликів до міністерства освіти і скарг до Трибуналу з приводу надужити влади при шкільному плебісциті свідчать найкраще про це, до яких цілей служив згаданий закон. Та вже найліпше про суть отого закону говорить саме аргументація його автора проф. Ст. Грабського. В часі дискусії над ухвалою цього закону в Соймі 9. липня 1924 р. п. Грабський сказав: (віде Грабський: стор. 21. Протокол Сойму, реферат про організацію шкільництва):

„Польська держава не веде й не хоче вести ніякої політики винародовлення, ніякої політики якогонебудь гнету, чи національних або мовних обмежень. Сьогодні одним із перших завдань польської держави є перекреслити сліди новелі, зліквідувати тоті жахливі антагонізми і противенства та виховати нове покоління для згідного співжиття на землях, що на них історія століть поставила побіч себе сусіда при сусіді.

Але для цього згідного співжиття треба передусім, щоби шкільна молодь, щоби діти виховувалися спільно у взаємній пошані своїх національних питоменностей, в одній спільній школі.

І тому при складанні закону про організацію шкільництва станули на становищі спільної школи й комісія чотирьох, як дорадчий орган і уряд — а... якщо існує у непольського громадянства свідомо потреба науки в рідній мові, тоді можливі двомовні школи.“

Національний архів
Київський обласний архів

Св-2981-7

Та зовсім що інше каже про цей закон проф. Ст. Грабський по 10 роках, а саме 10. V. 1931. р. і 10. I. 1935. р.

На політичній нараді у Львові 10. V. 1931 р. тойже п. Грабський говорив:

„Утраквізм добрий, коли зміцнює польську культуру; суперечний однак духові того закону, як до шкіл вводиться українську (руську — Граб.) мову. Йде про те, щоби українська (руська) дитина могла рішати чи „воліє Міцкевіча, чи Шевченка.“ (Львівський Курер з 12. V. 1931.).

Ще вимовнішим є отвертий лист проф. Ст. Грабського до проф. Гломбінського оголошений у „Курієрі Львовському“ з 10. I. 1935. Він там пише:

„Ми перемогли. Але Англія не хотіла признати перемоги в цілости. Вимогла вона в 1922. р. на нашому уряді внести до Сойму закон, що мав би до 2 років ввести широку територіяльну самоуправу в воевідствах (Східної Малопольщі — ориг.) Східної Галичини. І Ти, (себто проф. Гломбінський) знову своїми поправками до цього закону, на випадок його реалізації, забезпечив право польського громадянства перед чисельними українськими (руськими — ориг.) більшостями. Бо на Твій внесок ухвалив Сойм, що воевідські соймики: львівський, станиславівський і тернопільський будуть складатися з 2 кол: польського й українського (руського) чисельно **рівних**, при чому низку важних для самоуправного життя справ, полагоджено би за згодою обох сто-

рін, а справи, що торкалися би лише одної нації — виконувало би кожне коло зокрема.

Коли одначе впав габінет Льюїс Джорджа — англійська дипломатія перестала інтересуватися українцями. Тож пізніші наші уряди й сойми **відложили справу самоуправи в Галичині** (ориг. Малоп. Схід.) до часу ухвали нової організації територіяльних самоуправ у цілій Польщі.“

Дальше пише таке:

„За те Ти разом з Тугутом за Твоєю апробатою, опрацював я й перевів у Соймі в 1924 р. мовні закони, що відбирають права українській (руській) мові, як другій урядовій мові в б. Галичині, та признають рідням **20 дітей**, які жадають науки в польській мові, такий самий голос, як рідням **40 дітей**, що домагаються науки в українській (руській) мові.

Протягом 20 років незалежно від того, яке ми займали становище, завжди однаково думка й журба наша звертається до (Малоп. Схід. — ориг.), Східньої Галичини, щоби забезпечити в ній польському промадянству передову і провідну ролю в житті, не тільки політичному, але загально-культурному й економічному.“

Йдуть дальше аргументи, що **український нарід мусить зійти до ролі громадян II. класу.**

Супроти такої сповіді автора закону по 10 роках, ще вимовніше стає перед нами в цілій наготі ця **гіпокризія п. Ст. Грабського**, що деклямував тільки про велику вартість закону і взаємну пошану національних відрубностей,

як це хоче сугерувати в 2 статті закону з р. 1924. Отже слушно тодішня українська парламентарна репрезентація, а також представники П. П. С. домогалися скреслення цієї статті. Яку дивну ментальність з тодішніх років зраджує творець цього закону, коли відслонює куліси тодішньої політики, й компромітує провідні кола аргументом, що **лише під натиском Англії порішено ряд уступок для українського громадянства.** Коли уступив Льюїс Джордж і Англія перестала інтересуватися українською справою — тоді **відкликано всякі уступки для українців,** а п. Грабський уже без труда міг перевести через законодавчі установи мовні закони й закон про шкільний устрій. Автор закону на момент його ухвали забув про великі людські права серед живих і цивілізованих народів, що живуть в епоці розвитку двох світів, „націоналістичного“ й „комуністичного“. Забув про історію польського народу, який понад півтора століття боровся серед чужих за свої права й за польську школу для своєї дитини, за його молитву, за його національний характер. Пропонуючи цей незвичайно важкий для нас закон, забув п. Грабський, що націоналізм перемагає над інтернаціоналізмом і що асиміляційна акція, акція творення громадян I. і II. класи не може вдержатися й давно затратила свої реальні вигляди. Коли одначе маємо нині дебатовати над зміною цього закону, не можу собі відмовити обов'язку пригадати хочби одного-двох поглядів на справу кінечности бодай елемен-

тарної школи в рідній мові. Не буду гаїти багато часу цитатами про рідну школу, що їх голосили члени Едукаційної Комісії чи інші польські вчені патріоти, але наведу голоси двох знаних учених і педагогів: одного поляка, одного чеха й двох російських політиків, а саме:

1) **Проф. Степан Блаховскі** в праці: „Wy-niki psychologji pedagogicznej“ (Encyklopedia wychowania“ т. I. 1934, стор. 389), пише: „Щойно тоді, коли рідна мова угрунтується на деякому, хочби низькому рівені, а саме коло 12 року життя, можна би зачати науку чужих мов.“

2) **Ян Амос Коменські** у своєму творі: „Didactica Magna“, розд. 29. пише:

„Хотіти когось навчати чужої мови, заки опанує рідну мову, то це так само, якби батько вчив свого сина їздити на коні, заки він навчиться ходити.“

Навіть російські урядовці у рапортах до своєї влади з Варшави доказували, що живого національно організму не заломиться тим, що відбереться рідну мову.

Марграфський (офіцер), сотник російської жандармерії, пише в звіті до уряду: „Згнобити нарід, що має багатовікову, не без слави історію, свою зовсім досконалу мову, свою високо розвинену літературу, мистецтво, — це ж неймовірний шалений намір.“

Мілотин: У меморіялі: „Об устройстве учебной части в Царстве Польском“ 22. V. 1864, стор. 4—5—14 пише: „Виразне упривілеєння, яке показувалося російській мові в порівнанні

з польською у всіх школах, мало як вислід те, що ми дразнили поляків, не здобуваючи ніяких сутніх результатів... не зрусифікували ми ні одного поляка.

Ніколи не зможемо при допомозі навчання зеднати собі поляків, звязати їх з Росією, змінити напрям їхньої думки і політичних змагань. Це виказав досвід. Протягом 30 років учили ми в Польщі ціле покоління по російськи, запізнавали з могутністю і славою нашої батьківщини, з історичними промахами Польщі, що не давали їй вибороти незалежності. А однак наша наука не переробила ні одного з них."

Для автора цього закону недоступні, видко, голоси минулого й він зладжує свій закон з р. 1924. так, що відбирає нам не тільки національні школи, але не допускає навіть до нашої національної назви. Нічого не помагав протест нашого представництва в тодішньому Соймі, що так, як ми, підкреслювало своє громадянське становище, голосуючи за бюджетом і державними конечностями, — не поміг голос **посла росіянина Серебренікова**, який для себе уживав назви „руський“, а для нас „український“ і цитував слідуючий уступ про риський трактат:

Стат. 7. „Польща зобов'язується забезпечити особам руської, української й білоруської народности, що є в Польщі, на основі рівноуправлення — всі права щодо свободного розвитку культури й мови.“

Не переконала теж соймової більшості

промова польського патріота **віцепрем'єра Тугута**, який дня 9. VII. 1924. р. говорив у Соймі:

(Засідання Сойму 9. VII. 1924. Дискусія над мовним законом. — Тугут звітодавець.)

„Очевидно, що національні аспірації можна теж і щодо багатьох інших справ посунути далше, ніж закони. Деколи **ці речі**, здавалось би, дрібні, а одначе викликають нечувано гострий спір і **роблять вражіння свого роду зневаги**. Така є приміром справа назви народу. Моя особиста думка така, що **кожний нарід повинен надавати собі назву сам без нічиїх впливів, а особливо без нічийого натиску**. Тому скільки разів промовляв я отут в Соймі, то **все називав українців — українцями так, як вони себе називають, так як звучить урядово назва їх клубу в нашому Соймі.**“

Бажав би я, щоби присутні тут представники уряду й польського громадянства зрозуміли нас. Щодо слухності терміну „український“ не буду запускатися в науково-історичні міркування. Хочу лише фактами нинішнього дня звернути увагу панів на живі документи, а передусім:

а) українська суспільність у Польщі говорить на всіх землях одною мовою й вирізняється тим самим національним характером, називаючи себе в 90 проц. в конскрипції населення рр. 1921 і 1931 — українською.

б) В роках від 1917 самоозначила себе й сотворила свою власну національну державу.

в) До сьогодні ніхто не заперечить існу-

24
вання Української Республіки на карті Європи, хоч нас тамошній політичний лад не вдовольняє.

г) Вдержання терміну „руський“ хотять польські круги продовжувати, не дивлячись на його панросійську ірриденту для старого й мертвого клича „divide et impera“!

Домагання за законне признание нашої національної назви нас понижує, але робимо це тільки тому, бо хочемо уникнути боротьби, що розпочинається на наших землях між польським учительством, а українським громадянством.

Хочу тепер сказати кілька слів про основну справу в законі з 3. VII. 1924. р., а саме про утравізм, що його осуджує не тільки ціле наше громадянство, але також і польське, якщо йде про польські діти.

Перша проба введення утравізму була в 1886. р. в галицькому соймі. Тоді українські послы (Романчук) зголосили внесок за організацію національних шкіл: для польських дітей — польських, а для українських дітей — українських шкіл. Пос. Малецькі зголосив польський проект, щоби введено в усіх школах мову навчання польську, згл. двомовну. Проти внеску пос. Малецького виступили всі українські послы без огляду на політичні переконання, а також деякі польські послы, головню проф. д-р Бобжинські і пос. Романовіч.

На підставі стенографічного протоколу з тодішнього засідання Сойму (V. період, 3 серія) наведу аргументи **д-ра Бобжинського**, цього великого польського політика.

„Якщо ученик українець („русин“ ориг.) не має ходити до українських („руських“) шкіл, то в його молодечий розум вкидається зерно гірчиці й заціплюється переконання, що терпить гнет, бо хоча в братній мові, — то одначе не в своїй мусить добувати знання. Але якщо ученик має змогу від 1. кл. до останньої вчитися в рідній мові, то тим самим відбирається найуспішніший агітаційний середник, притуплюється його вістря, яке нам шкодить найбільше... Таж ми все виступали в обороні засади, що **право кожної людини є вчитися в рідній мові**. Нам повинно якнайбільше залежати на цьому, щоби уникнути підозрінь, що там, де маємо можливість реалізування цієї засади у відношенні до інших, то цьому противимося.“

Пос. Романовіч тоді промовляв так:

„Основною засадою громадянських прав є це, щоби кожний громадянин міг свою дитину **образувати в рідній мові дитини**, в мові, в якій ця дитина урабляла собі перші поняття, в якій вчилася любити своїх родичів, любити Бога і людей. Ми цю засаду признавали і признаємо по нинішній день **найважливішою**. Колиби хтонебудь з двох ворожих нам урядів, з яких один нас германізує, а другий русифікує, став перед нами і одною рукою давав нам широкі громадянські права, а другою національну школу, і сказав, що тільки одно з двох можна взяти, то всі хопили би ми за національну школу, полишаючи решту історичній справедливості.“

Польська більшість тодішнього галицького Союму відкинула український внесок і тільки завдяки § 19. австрійської конституції удержано в силі національні школи, польські й українські зокрема.

Другий раз зголосив у Союмі внесок про введення в школах двомовного викладу Краєвий Виділ в 1903/4. р. Проти цього внеску висказалися не тільки українські політичні чинники і культурно-освітні установи, але також багато польських педагогів і вчених, та польські фахові установи і преса.

„Muzeum“ надрукувало цілий ряд статей і педагогічних звітів проти утраквізму, а в одній із них надруковано таке: **„Справа утраквізму виросла виключно й самотньо на політичному підкладі і тільки з цього становища можна його оцінювати“**... „Зрештою, така утраквістична школа сталася би в теперішніх умовах новою кістю незгоди.“

Тодішнє „Słowo Polskie“ обговорює справу утраквізму з фахової сторони та стверджує, що дитина легше затамать у батьківській мові термінологію з різних предметів, а історія, подавана в чужій мові, зійшла би до механічного ковання з книжки; — також обговорює вартість і методи навчання історії в рідній мові дитини.

Проф. д-р Курпель виїздив з рамені Краєвого Виділу за кордон для студій по утраквістичних школах. Цей професор на зібранню „Т-ва Учителів Вищих Шкіл“ у Кракові рішучо висказався проти утраквізму, а

також поставив вимогу: учителя тієї народності, що діти, бо українці не будуть мати довіря до учителя поляка і наоборот — поляки до українця.

Він також стверджує: „Утраквістична школа навчить облуди і фалшу, звихне характери, оставить у тямці пристрасти спорів і сварки, та вишколить до шовіністичної боротьби на ширшому терені публичного життя“. Тодішні загальні збори „Т-ва У. Ш. В.“, а рівнож краківська Академія Наук висказалися проти утраквізму, отже і на цей раз Сойм внеску не поладнав.

В 1908. р. „Prawica Narodowa“ на своїй конференції 15—18. травня 1908. р. ухвалила на внесок Фелікса Конечного, редактора „Swiat-a Słowiańsk-ogo“ ось таку резолюцію: „Ввести в школах утраквізм, але так, щоби позірно викладано в польській і українській мові, а в дійсности зіпхнути взад український виклад і піддержати виклад польський.“ На цьому зібранні був також приявний проф. Ст. Грабські, який ідею утраквізму впровадив у життя щойно в відбудованій Польщі в 1924. р.

Утраквізм осуджують різні педагоги як абсурд з педагогічної точки тому, що навчання відомостей відразу в двох мовах не дає змоги ані в четвертині опанувати научного матеріалу. Тому то, оскільки розходиться про працю українського вчительства, то воно й дівтора прямо замучуються, аби виконати закон. Якщо я заставив би вчити, хоч на один місяць в однокласовій школі, де є прим. 140

дітей, п. Грабського чи інших оборонців утراكвізму відразу в двох мовах, то не сумніваюся, що вони закинули би думку про „двомовний виклад“. Польське учительство радить собі зовсім просто, бо відразу виконує те, чого бажав автор закону про утراكвізм і переводить цілий виклад у польській мові. Маю перед собою статтю з „Діла“ ч. 14. з дня 23. січня 1937 р. В цій статті родичі з Ходачкова Малого оголошують ось такий отвертий лист до пана міністра освіти:

„В Ходачкові Малім, селі майже чисто українським, є утراكвістична 4-клясова школа (українських дітей біля 300, польських біля 20). Дня 17. січня 1937 р. при нагоді конференції запитали родичі управителя школи п. А. Ш., яка властиво тепер у Ходачкові Малім школа: чи це утراكвістична, чи польська, бо всі предмети викладають учителі по польськи, всі вони звертаються до дітей навіть на павзі виключно по польськи, а коли яка дитина на павзі відізветься до учителя в українській мові, то у відповідь почує: „Цо? Цо?“, доки дитина не заговорить по польськи. А коли ні, то дитина почує: „Ти не умеш по польску?“. Далше, напр. у першій клясі (дітей українських біля 50, польських двоє-трьох), проводить учитель молитву тільки по польськи й діти мусять молитися і хреститися по польськи. Терміну „український“ теж не вільно дітям уживати, як це напр. у 6-ій клясі учителька звернула увагу, бо — мовляв — у школі цього не вільно.

Управитель школи дав відповідь, що школа є утравістична, а на питання, на чім полягає цей утравізм, відповів: „Утравізм полягає на тім, що вчать українського по українськи (!), а решту по польськи“. На інші питання відповів виминаючи, або оправдуючи напр., що учитель, який проводить молитвою, може не вміє по українськи.

Родичі дітей запитують отсією дорогою п. міністра освіти, чи правильна відповідь управителя школи, чи правильний його режим у школі і чи родичі дітей, будучи самі української народности, мають право домагатися, щоб їх діти у школі не молилися і не хрестилися по польськи.“ (Підписи).

Ту ціль утравізму ми бачимо наглядно зі статистики і в щоденній практиці. Є безспірним фактом, що зутравівовано майже виключно українські школи, а задержано в цілості число польських шкіл. Для повноти оцінки утравізму й обовязуючого закону наведу також опінію львівського куратора п. Гадомського зперед двох літ. У часописі „*Nowe Czasy*“ ч. 12 з 24. лютого 1935 оголошено інтерв'ю з п. Гадомським про шкільництво, в якому є уступ про школи для національних меншин ось такого змісту:

„У меншостевому шкільництві обовязує по нинішній день мовний закон Стан. Грабського. Слушність цього закону квестіонує від довшого часу так польське як і українське громадянство. Також шкільна влада здає собі справу з цього, що цей закон повинен під-

пасти основній новелізації, одначе про напрям змін повинні висказатися обі суспільности, чого досі не було. Шкільні власти, приступаючи до опрацьовання новелі, згл. нового закону не розпоряджають, крім здецидованої негації ніяким матеріялом ані від польської ні української сторони.“

Є оборонці утравізму і в теперішньому Соймі, які переконують, що утравізм є потрібний для політичних цілей. Уважаю, що вони ставлять справу щиро і є вірними учнями автора закону, що при його ухваленні закривався іншими цілями. Ми одначе боремося з політикою у школі. Ми бажаємо, щоб наші діти виховувалися, та добували знання і характер для добра свого народу і держави. Ми, знаючи закриту ціль утравізму і його злі висліди, поборюємо його і не перестанемо поборювати аж до повної його ліквідації. Ми оцінюємо потребу знання польської мови і проти цього не виступаємо, але якслід відріжняємо науку мови як предмету від мови навчання.

Ціллю закону з 1924 р. є усунути зі школи українську мову навчання, і то вважаємо зломанням наших прав як рівних горожан держави. Ту ціль (викинення української мови навчання зі школи) потвердив проф. Грабські, автор закону.

Ми пропонуємо розвязку цього питання в той спосіб, що признаємо тільки два засадничі типи шкіл, а саме польські й українські, зглядно білоруські чи литовські. Про викладо-

ву мову повинна рішати більшість дівтори після законно означеної волі батьків. Ця воля проявлялася би в плебісциті, що відбули би його перший раз по зміні закону, а відтак не скорше як по змінненні національного числєвого відношення дівтори. Числюся також з місцевостями, які мають мішане національно населення. Там мусять бути деякі, незначні жертви. Пропоную, щоби по школах, в яких збереться в одній клясі 30 дітей іншої народности, творено паралельні відділи з такою викладовою мовою, якою говорить цих 30 дітей. Є поважні голоси, які стверджують, що така пропозиція спричинить великі кошти. Отже впевняю, що ці кошти будуть мінімальні, тому що — маючи на увазі відносно невеликий приріст населення по селах — нескоро назбирється 30 дітей в одній клясі. Там де назбиралося би 30 дітей іншої національності, число в клясі мусить бути більше як 60, а такі кляси і так треба ділити на 2 відділи. Зрештою, якщо розходитьсь про меншість польських дітей на нашому терені, то відома річ, що українські школи в нічому не нарушували національних почувань польської дівтори.

Якщо йде питання про середнє і фахове шкільництво, то пропонована мною новеля передбачує альтернативу в організації цих шкіл і не спричинює надзвичайних видатків.

При загальному обговорюванні закону мушу звернути увагу Високої Комісії на виконний розпорядок, що має багато хиб, а особливо його § 8, 9, 10, 13, 15 до 3 і 4 статті

закону і § 21 і 22 до 6 статті закону. Є там дуже несправедливі постанови про спосіб переведення плебісциту, комасацію шкіл і організацію середніх і фахових шкіл. На закінчення мушу підчеркнути, що сторонниче зложено розклад научного матеріалу для утравквістичних шкіл.

На цьому я покінчив першу частину реферату.

Другу частину реферату переложено до Підкомісії, яка займеться подрібно поодинокими статтями пропонованої новелі.

II.

Заки зачну обговорювати поодинокі статті закону, які треба зновелізувати, бажаю ствердити, що існують міжнародні трактати, які забезпечують права національних меншин. Цих трактатів обговорювати не буду. Але зазначу, що найважливішим для нас є основний закон Річипосполитої Польської, а саме стаття 109 Конституції з дня 17 березня 1921 р., яка перейшла автоматично до нового конституційного закону з дня 23 квітня 1935 р. Тому, що ця стаття мусить бути базою і для деяких мотивів до пропонованої мною новелі про зміну шкільного устрою, вважаю конечним цю 109 статтю навести в перекладі.

Вона звучить:

„Кожний громадянин має право заховати свою національність і плекати свою мову та національні питоменности.

Окремі державні закони забезпечать меншинам в Польській Державі повний і свободний розвиток їх національних питоменностей при допомозі автономних союзів меншин з прилюдно-правним характером в межах союзів загальної самоуправи.

Держава в відношенні до їх чинностей матиме право контролю, а також в разі потреби доповнення їх фінансових засобів“.

Як бачимо — з наведеного конституційного закона признається **правну особовість національних меншин як окремої спільноти**, постановляючи, що кожний горожанин має право заховати свою національність, плекати свою мову і національні питоменности. На жаль 109 стаття польської Конституції має досі радше характер *legis declarativae*, без практичного правного значіння, бо Польська Держава передбачених цією статтею законів досі не видала. Польська практика не признає автономії національних меншин, а що більше — ці меншини не мають правної охорони такої, яку має польський нарід на основі 152 статті кримінального кодексу, де сказано, що підпадає карі до 5 літ тюрми той, хто обиджає або висміває польський нарід. Нерівність прав українського народу в межах польської держави суперечить також і з I. статтею квітневої Конституції, де в 1. уступі є сказане, що **польська держава є спільним добром всіх горожан**.

Багато неконституційних постанов містить в собі закон про мову з 31. липня 1924 р. — і з того дня закон про частинний устрій

школи, а вже найбільш неконституційною є постанова, що законно не признається нашої національної назви в школі, актах і урядах. Названі мовні закони дотично термінології „руський“, — „русини“ мають виразно проти-український характер, що є незгідне з 109 статтею польської Конституції.

Томуто як першу і засадничу постанову впроваджую в моїй новелі про зміну закона зв. „*lex Grabski*“ проект, щоби в цілому законі а рівночасно й адміністрації і практичному житті ввести заміну слова „руські“ на „український“. Багато мотивів до цієї зміни давати не потребую, бо вже про це говорю в першій частині мого реферату — но і людей доброї волі переконувати про це не треба. На цю тему вже було багато аргументів від наших публіцистів і істориків (м. і. проф. Кордуба у журналі „*Biuletyn Polsko - Ukraiński*“) — це узнає Статистичний Уряд, центральні офіційні чинники, узнає саме життя; — не узнають тільки шкільні влади, та польське учительство у Східній Галичині. Є многі приміри, де й польське законодавство не послуговується терміном закону з 31. VII. 1924, напр. в законі з дня 15 IV. 1921, про ратифікацію трактату мира між Польщею а Росією і Україною, підписаного в Ризі 18 березня 1921 (Д. З. Р. П. ч. 49 поз. 299). В цьому законі стаття VIII- і стаття XXV. трактату мира говориться про українську а не „руську“ чи „русінську“ народність і мову. Коли йде мова про розв'язку цього питання поза Галичиною, то треба ту піднести знова не

рівність тактики шкільної (адміністрації. Волинська Кураторія у Рівному дала дозвіл на уживання терміну „український“ у прив. гімназії в Рівному. Львівська шкільна Кураторія обіжником з 12 лютого 1932 р. ч. 194/32. дозволила Рідній Школі у Львові уживати терміну „український“ замість „руський“. Навіть центральна влада практикує поважні баламуцтва в цій квестії. Коли в розпорядку Міністра Освіти з 10 липня 1936. виданім в порозумінні з Міністром Військових Справ — в справі військової служби для Волині уживає терміну „український“ — то для Галичини задержує термін „руські“. Коли би посторонній, необзнакомлений з відносинами чоловік це прочитав, то готов подумати, що є це дві окремі нації, бо руська і українська. Тимчасом є тільки один український, а не руский і український нарід, який має ту саму єдину українську мову, культуру й історичну традицію.

Найсильнішим аргументом за офіційним введенням до шкіл і урядів та документів терміну український є воля нашого громадянства і цю волю після 109 статті Конституції влада мусить вшанувати.

Переходжу тепер до умотивування пропонуванних змін в поодиноких статтях закону.

Ст. I. вичислює місцевости, в яких можна закладати школи для національних меншин. Ці місцевости не вичерпують цілості, тому в моєму законопроекті пропоную їх доповнення. По передуманні цієї справи і вислуханні поваж-

них польських діячів приходжу до переконання, що треба буде мою первісну концепцію змінити в той спосіб, що не треба вичисляти поодиноких повітів чи місцевостей, а назначити в законі, що можна закладати школи для національних меншин там, де збереться вимагане законом число дітвори у шкільному віці.

Ст. 2 у досі обов'язуючому тексті, звучить так:

„Підставовим типом“ державної школи на названім в І. ст. обшарі після засади годження і лучення для згідливого співжиття населення національно мішаних земель, а не ділення його, — є спільна школа, що виховує на добрих горожан держави дітей польської і непольської національності у взаємному пошанованню їх національних питоменностей“.

Пропоную цю статтю пропустити тому, що вона має радше казуїстичний характер, а противиться всім тим постановам, які вводять дальші статті а зокрема 3-тій статті, що ломить Конституційні наші права, стоїть в суперечности з елементарними засадами справедливости і знищила весь наш шкільний доробок, здобутий у часах займанщини.

Підставою у старому законі є 3. стаття, яка звучить так:

„В державних народніх школах в громадах, що мають 25% руського (русінського), білоруського або литовського населення, що належать до одного шкільного обводу, має бути їм запевена мова навчання в їх матірній мові. Оскільки в даному шкільному обводі нема 40 дітей в шкільнім віці, яких родичі згодили вимогу навчання в матірній руській (русінській), білоруській або литовській мові — викладовою мовою школи є державна мова; оскільки в даному

шкільному обводі побіч родичів, що домагаються для своїх дітей навчання в руській (русінській), згідно білоруській мові, є що-найменше 20 дітей, яких родичі зажадають навчання в державній мові, виклад є двомовний з тим, що половина годин буде призначена на навчання в руській (русінській) згідно білоруській мові. Коли ж нема в даному обводі 20 дітей, яких родичі домагаються навчання у державній мові, то мовою навчання даної школи є руська (русінська), білоруська, або литовська мова. Існуючі в одному обводі окремі школи з мовою навчання польською і мовою навчання руською (русінською) будуть після можності лучені в одну спільну двомовну школу“.

До цього, обов'язуючого до нині закону додано виконний розпорядок Міністра Освіти, з дня 7 січня 1925 р., оповіщений в Дневнику Законів з дня 14 січня 1925 р. Цей розпорядок дотично виконання ст. 3. закона про устрій школи також ломить наші конституційні права. Зокрема §-8 розпорядку ломить рівність прав, на основі якого доручається інспекторові перевірювати декларації з українською мовою навчання. Суперечить цей міністерський розпорядок з конституційною рівністю наших прав також у § 9, 10, 13, 15, — де батьки не-поляки мають право зголошуватися за викладовою непольською мовою навчання до кінця грудня, а батьки поляки, що мають бути **повідомлені** про внесення декларації за польською мовою навчання в речинці до 30 квітня сліду-ючого року. Цих польських декларацій ніхто не просліджує і якраз наведений міністерський розпорядок дав притоку до найбільших зло-вживань як фальшування батьківських підпи-сів, вписування неіснуючих дітей і пр. Ці

зловживання були доказані на розправах Адміністраційного Трибуналу. Маючи великий досвід за 12 літ ділання ст. 3. закона про мову навчання я перебудував цілковито цю статтю закона і надав їй ось такий текст:

„В державних народніх школах, у місцевостях, що мають національно мішане населення, на предккладані шкільним інспекторам в місяцях жовтні, листопаді і грудні письменні вимоги, з потвердженою автентичністю підписів родичів (опікунів) більшості дітвори в шкільному віці національності: польської, української, білоруської або литовської, що належать до одної місцевости (громади) — має бути запевнене для них навчання всіх предметів у матірній мові.

Оскільки в даній школі — число дітвори іншої народности, чим більшість дітей, сягне 10% а не менше як 30 учнів в одній класі (відділі), тоді на зголошене по думці уступу I. цієї статті бажання родичів (опікунів) тих дітей, повиннося творити при цій школі окремі (паралельні) відділи з матірною мовою навчання тієїж дітвори до часу, поки заіснують умовини на зорганізування з цих відділів окремої школи.

По містах, де досі нема державної вселюдної школи з українською мовою навчання, на зголошене по думці уст. I. цієїж статті бажання родичів (опікунів) що найменше 120 дітей в шкільному віці, належить зорганізувати державну вселюдну школу з українською, білоруською, чи литовською мовою навчання.

Урядові посвідчення автентичности підписів на письмених вимогах, що торкаються зміни мови навчання в державних вселюдних школах, складаних у шкільних інспекторів, виконує безплатно і негайно солтис, згідно представник сільської чи міської громади, або визначений ними самоуправний функціонер.

По złożенні вимог батьків (опікунів) по думці уст. 1 і 4 цієї статті, має шкільний Інспекторат, через виложення у належнім громадським уряді продовж місяця лютого — подати до прилюдного відома спис родичів (опікунів), які домагаються зміни мови навчання у школі, згідно зорганізування нової школи, а також виказу дітей, за які родичі (опікуни) зголосили свої вимоги в тій громаді“.

Додаток до ст 3. а саме закон на основі декрету Президента Річипосполитої з дня 29. XI. 1930 одержує такий текст:

„Зміна мови навчання має слідувати з початком найближчого шкільного року, числячи від дня внесення на письмі домагання родичів“.

У пропонованому мною законопроекті я вношу ось такі основні зміни:

1) Слово „руські“ заступити словом „український“.

2) Відкидаю вимогу 25% непольського населення для оснований школи з непольською мовою навчання. Ця досі обов'язуюча вимога є неконституційна, бо обмежує наші горожанські права, а практично шкідлива, бо по містах, де буває по кількадесят тисяч українського

населення, ми не маємо права на українську школу. Вимоги на основаня непольської школи узалежнюю від числа дітвори, за яку складають батьки письменні деклярації.

Ці деклярації, (зглядно т. зв. шкільний плебісцит) не потребують зголошувати родичі кожного року. Це слідуватиме перший раз по ухваленні закона, для устійнення національної статистики дітвори, а відтак щойно тоді, коли збереться у одному відділі 30 дітей, для яких належало би творити паралельні відділи іншої мови навчання, як та що є в школі.

3) Відкидаю ту разячу нерівність, що 20 дітей польських має рівні права з 40 непольських.

Ставляю основну вимогу, щоби виклад у школі був польський, оскільки зголоситься більш як 50% дітей польських, а виклад український, білоруський, чи литовський, — коли буде вимога батьків на більше як 50% учнів за тією мовою.

4) Щоби не було великого покривдження дітвори, що становить меншість, — то пропоную рівнорядні відділи при відповідній фреквенції.

5) Зовсім відкидаю двомовність зв. утравізмом. Про відевні сторони утравізму я вже говорив у першій частині реферату. Тепер пригадаю тільки загально злі сторони утравізму а саме:

Двомовний виклад у вселюдній, початковій школі не має на нашій території найменшого оправдання. Закон про утравізм послужив

за останній десяток літ до цього, що уможливив викинення зі школи української мови навчання та стремів до того, щоби рідній мові і рідній культурі нашого народу в очах нашої дітвори надати меншу вартість. Коли йде мова про дидактичні вартости двомовного навчання, то є це мука для учителя і дітвори. Через вимогу українського викладу в школі не хочемо зменшувати ваги знання польської мови. Але навчання польської мови як предмет вистарчає 3—4 години тижневу, а наша дітвору цю мову опанує як слід.

6) Дехто навіть з урядових кіругів підносить, що того рода новелізація закона спричинить великі грошеві кошти. На це мушу відповісти, що таке твердження походить від поверховного трактування мого законопроекту. **Привернення української викладової мови у кількох тисячах шкіл не буде нічого коштувати так само як не було ніяких грошевих витрат, коли тим школам надавано польську мову навчання а відбирано українську.** Не буде також надзвичайних витрат при творенні паралельних відділів, бо ж і при однороднім національнім складі дітвори, коли збереться більше як 60 учнів, то влада обов'язана творити для них два відділи.

Ст. 4. старого закону є така:

„У вселюдних школах 1, 2, 3-класових так приватних як і державних з непольською мовою навчання обов'язує наука державної мови, що запевнювала би для практичних цілей належне її знання в слові і письмі. У вселюдних 4, 5, 6 і 7-класових школах так приватних, як і державних з непольською

мовою навчання, обов'язує навчання в польській мові польської історії, науки про сучасну Польщу і польської мови, як предмету в такому об'ємі, що запевнював би їх належне знання для переходу учнів до середніх загально-образуючих шкіл з польською, або утраквістичною мовою навчання“.

Я пропоную 4 статтю цього закона в такому тексті:

„У вселюдних школах так приватних як і державних з непольською мовою навчання обов'язує почавши від 2-ої класи навчання польської мови, як предмету до тої міри, щоби запевнювало належне знання її в слові і письмі для практичних цілей. Також у державних школах з польською мовою навчання на територіях вичислених у першій статті закона належить увести почавши від 2-ої класи залежно від території обов'язкове навчання як предмету, мови цієї національної меншини то є української або білоруської чи литовської“.

Зміну 4 статті оправдую тим, що нема ніяких річевих причин до того, щоби українська, білоруська чи литовська дітвора вчилися історії й науки про сучасну Польщу виключно у польській мові. Слушно дехто аргументує, що ця вимога у досі обов'язуючому законі є хибна на це, щоби дітвора національних меншин менше знала історію про Польщу. Також навчання у непольських школах польської мови вважаю за потрібне, але так само в практичних і престижових оглядів маю повне право домагатися у польських школах навчання як предмету української, білоруської чи литовської мови. Є багато шкіл з польською мовою

навчання, в яких великий процент є дітвори національних меншин і вже з тої причини належить дати їм спромогу вивчити рідну мову.

Ст. 5. після старого закону звучить:

„Нові державні учительські семінарії на терені воевідств: львівського, станіславівського, тернопільського, волинського, поліського, новгородського і віленського будуть двомовні, себто польсько-руські (русінські), зглядно польсько-білоруські. До часу заки отвориться двомовну польсько-білоруську семінарію в учительських семінаріях воевідств віленського і новгородського обовязуватиме наука білоруської мови у ширині вистарчаючій для ведення навчання в народній школі з білоруською викладовою мовою. В одній семінарії віленського воевідства буде надобовязковою наука литовської мови, як предмету“.

Я пропоную змінити цю статтю як слідує:

„Школи для образування учителів, себто педагогічні ліцеї і педагогія, а також середні і ліцеальні школи різних типів з українською, білоруською або литовською мовою навчання на територіях названих в третім уступі ст. 1. цього закона маєтся організувати відносно до числа українського, білоруського чи литовського населення на тих землях.“

До цієї статті непотрібні якінебудь коментарі

Ст. 6. торкається організації середнього шкільництва і вона у старому законі звучить:

„На урядове ствердження бажання родичів 150 учнів руської (русінської) або білоруської національності, що ходять до середньо образуючих шкіл з польською мовою навчання одного повіту, або адміністраційно виділеного міста, буде для запевнення їм навчання в матірній мові зорганізована державна середня загально-образуюча двомовна школа в тім,

або одному з сусідніх повітів. Існуючі тепер в тім самім місті окремі державні середні загально-образуючі школи з виключно польською мовою навчання і виключно руською (русінською) будуть в міру можливости лучені в одну спільну двомовну школу“.

Цю статтю я перебудовую основно і пропоную її змінити у цей спосіб:

„При існуючих тепер середніх школах і ліцеях з державною мовою навчання на територіях вичислених в першій статті крім вже існуючих шкіл з непольською мовою навчання, належить zorganizувати окремі відділи для дітвори національних меншин, оскільки цього зажадають по думці третьої статті родичі (опікуни), що найменше 30-ти учнів з одної класи даної школи, а в міру припливу фреквенції належить організувати для них окремі середні і ліцеальні наукові заведення. Також треба організувати окремі загально-образуючі середні і ліцеальні школи для дітвори непольської національності з їх матірною мовою навчання там, де зажадають цього по думці 3 ст. родичі (опікуни), щонайменше 60-ро дітей, що бажають образуватися в тих школах. Середні приватні школи з українською мовою навчання, які мають вимагану законом фреквенцію, перейме держава на свій етат з цілим інвентарем і учительським персоналом вже в найблищому шкільному році по офіційному оголошенні пропонованого закона, оскільки цього зажадають на письмі по думці 3 статті родичі учнів даної школи і дасть на це свою згоду концесіонар школи.“

Цю статтю перебудовую в цілості тому, що двомовні середні школи не мають ніякого оправдання, а зокрема не дістали вони апробати від польської суспільности. Маємо факти, що приміром в Бережанах до двомовної гімназії не ходить ані одна польська дитина, бо всі вони вчаться у гімназії з польською мовою навчання. Не виджу причини, чому українську дітвору мали би ми позбавити права навчання в школі з українською мовою навчання і змушували її до утраквістичної школи в той час, коли польська дітвори ані польська суспільність не хочуть узнавати утраквістичної школи.

Стаття 7. старого закону є:

„В середніх загально-образуючих так приватних як і державних школах з непольською мовою навчання обов'язує у польській мові наука польської мови і літератури, історії і географії, разом з наукою про сучасну Польщу“.

Я пропоную в цьому артикулі пропустити кінцеві слова, „історії і географії разом з наукою про сучасну Польщу“, а оставити лише обов'язок навчання польської мови і польської літератури в польській мові.

Коментар до цієї статті є той самий, що до 4 статті.

Стаття 8. після старого закону звучить:

„В державних фахових школах на домагання родичів учнів руської (русінської) згідно білоруської національності, що становлять 40% загалу учнів тієї школи, наука буде ведена у двох мовах, себто польській і руській (русінській) чи польській і білоруській. Якщо такої вимоги нема, то навчання буде ведене у державній мові“.

Цю статтю я пропоную змінити як слідує:

„Крім організованих фахових шкіл з державною мовою навчання мається організувати також школи з матірною мовою навчання для учнів непольської національності у повітах з мішаним населенням. До часу, заки будуть окремі фахові школи для дітвори непольської національності у числі, що відповідало би національним відносинам, мається при існуючих школах з державною мовою навчання організувати рівнорядні відділи з непольською мовою навчання.

Окремі фахові школи з непольською мовою навчання мається організувати від початку шкільного року, коли ввійде в життя цей закон, але не пізніше як до 2-ох літ.“

До цього закону треба додати оцей коментар:

Старий закон, по якому щойно тоді, коли буде 40% непольської національності учнів, можна ввести двомовний виклад — після дотеперішньої практики — показується нестійним, бо всі фахові заведення так переводять вписи учнів до школи, що нема ані одної фахової школи, до якої прийнято би 40% учнів української національності. З тих причин, а також з причини, що утраквізм у фахових школах не є доцільний так само як у середніх, є оправданою наша вимога організувати окремі українські і білоруські фахові школи.

Статтю 9 старого закона оставляю без змін, зате додаю нову статтю ось такого тесту:

„На територіях полудневих воевідств, а то: тернопільського, станиславівського, львівського і краківського мається привернути українську мову навчання в тих вселюдних школах, які мали українську мову навчання перед законом з дня 31. липня 1924 р.“

На закінчення стверджую, що закон про викладову мову у школах з р. 1924 є позбавлений всяких підстав державного об'єктивізму, справедливості і рівності горожан перед правом, — має закриті політичні цілі (польонізація) і зовсім зліквідував школи для національних меншин, а особливо початкові вселюдні школи. **Пропонований мною законопроект не нарушує зовсім прав польської мови, а коли йде питання про виховання у школах з українською мовою навчання, то воно є доперва тоді доцільне, коли велеться його у рідній мові і рідним учителем. Школа у цілій своїй структурі польська з учителем поляком побіч найкращих бажань учителя буде для української дитини все чужою і ніколи довіря нашої дитини не здобуде.**

III.

Мною пропонований закон у цілості повинен мати ось такий текст:

ЗАКОН,

що має деякі постанови про організацію народнього, середнього й фахового шкільництва.

Ст. 1. Є один шкільний лад для всієї Держави. Законодавство про школи всякого типу належить до Сойму та Сенату з виїмком справ, переданих державними законами компетенції самоуправи.

Приватні школи для дітей національності української, білоруської й литовської, як теж для дітей всяких інших непольських національностей в Річипосполитій з рідною мовою навчання можна засновувати на тих самих умовах, що приватні школи з польською мовою навчання.

В цих межах обов'язують на терені воевідств: львівського, станиславівського, тернопільського, волинського, поліського, новгородського, виленського та повітів: горлицького, новотарського, грибівського, янівського, красноставського, томашівського, білопідляшського — в організації державного шкільництва слідуючі засади.

Ст. 2. У прилюдних народніх школах в місцевостях, що в них живе національно мішане населення, на подавані шкільним інспекторам у місяцях жовтні, листопаді та грудні письменні домагання з потвердженою автентичністю батьківських підписів більшости дітей у шкільному віці національності польської, української, білоруської або литовської, що належать до одної місцевости (громади) — забезпечується їм науку всіх предметів з їхньою рідною мовою навчання.

Оскільки в даній школі число дітвори іншої народности чим більшість дітей осягне 10%, а не менше як 30 учнів в одній класі (відділі), тоді на зголошене по думці уст. 1. цієї статті домагання родичів (опікунів тих дітей) повиннося творити при тій школі окремі (паралельні) відділи з матірною мовою навчання тієї дітвори до часу, поки заіснують умовини на зорганізування з цих відділів окремої школи.

По містах, де досі нема державної вселюдної школи з українською мовою навчання, на зголошене по думці уст. 1. цієї статті бажання родичів (опікунів) щонайменше 120 дітей в шкільному віці, слід зорганізувати державну вселюдну початкову школу з українською, білоруською чи литовською мовою навчання.

Урядові посвідчення автентичности підписів на письменних вимогах, що торкаються зміни мови навчання у державних вселюдних школах, складаних у шкільних інспекторів, виконує безплатно та негайно солтис, згл. представник сільської чи міської громади або визначений ними самоуправний функціонар.

По złożенні вимог батьків (опікунів) по думці уст. 1 і 4 тієї статті має шкільний інспекторат через виложення у належному громадському уряді впродовж місяця лютого подати до прилюдного відома список родичів (опікунів), які домагаються зміни мови навчання у школі, згл. зорганізування нової школи, а також виказ дітей, за які родичі (опікуни) зголосили свої вимоги в тій громаді.

Зміна мови навчання має слідувати з початком найближчого шкільного року, числячи від дня внесення на письмі домагання родичів.

Ст. 3. У вселюдних школах так приватних як і державних з непольською мовою навчання обов'язує, почавши від II класи навчання польської мови як предмету до тої міри, щоби запевнювало належне її знання у слові та письмі для практичних цілей. Також у державних школах з польською мовою навчання на теренах, вичислених, у I статті закону, слід увести, почавши від II класи, залежно від території, обов'язкове навчання як предмету, мови тієї національної меншини, це є української зглядно білоруської чи литовської.

Ст. 4. Школи для образування учителів, тобто педагогічні ліцеї та педагогії, а також середні та ліцеальні школи різних типів з українською, білоруською або литовською мовою навчання на територіях, названих в 3 уступі статті 1. цього закону мається організувати відносно до числа українського, білоруського чи литовського населення на тих землях.

Ст. 5. При існуючих тепер середніх школах і ліцеях з державною мовою навчання на територіях, вичислених у статті цього закону крім уже існуючих шкіл з непольською мовою навчання слід зорганізувати окремі відділи для дітвори національних меншин, оскільки цього зажадають по думці 3 статті родичі (опікуни) щонайменше 30-ти учнів одної

кляси даної школи, а в міру припливу фреквенції слід організувати для них окремі середні та ліцеальні наукові заведення.

Також треба організувати окремі загально-образуючі середні та ліцеальні школи для дітвори непольської національності з їх матірною мовою навчання там, де цього зажадають по думці 3 статті родичі (опікуни) щонайменше 60 дітей, що бажають образуватися в тих школах. Середні приватні школи з українською мовою навчання, які мають вимагану законом фреквенцію, перейме держава на свій етат з цілим інвентарем та учительським персоналом вже в найближчому шкільному році по офіційному оголошенні пропонованого закону, якщо цього зажадають на письмі по думці 3 статті родичі учнів даної школи та дасть на це свою згоду концесіонар школи.

Ст. 6. В середніх загально-образуючих школах так приватних як і державних з непольською мовою навчання є обов'язкова як вказує програма, наука польської мови та літератури.

Ст. 7. Крім зорганізованих фахових шкіл з державною мовою навчання мається організувати також школи з матірною мовою навчання для учнів непольської національності у повітах з мішаним населенням. До часу, заки будуть зорганізовані окремі фахові школи для дітвори непольської національності у числі, що відповідалоби національним відносинам, мається при існуючих школах з державною мовою навчання організувати рівнорядні відділи з непольською мовою навчання.

Окремі фахові школи з непольською мовою навчання слід організувати від початку шкільного року, коли ввійде в життя цей закон, але не пізніше як до 2 літ.

Ст. 8. До шкіл, що їх засновують та удержують самоуправи з податків, плачених загалом населення дотичної самоуправної округи, якщо це фахові школи, спеціальні і середні загально-образуючі, пристосовується ті самі постанови про мову навчання, що й до державних шкіл (ст. 7.), а якщо ці школи є початкові, народні, стосується до них закони про державні початкові школи (стаття 2.).

Ст. 9. На теренах полудневих воевідств, а то тернопільського, станиславівського, львівського та краківського слід привернути українську мову навчання в тих прилюдних початкових школах, що мали українську мову навчання перед введенням у життя закону з дня 31. липня 1924.

Ст. 10. Виконання цього закону доручається міністрові освіти в порозумінні з міністрами внутрішніх справ, рільництва, промислу та торгівлі — й уповажнюється дотичних міністрів оголосити одноцілий текст закону.

Ст. 11. Нинішній закон входить у життя з днем оповіщення. Одночасно приписи, незгідні з постановами цього закону втрачають свою дотеперішню силу.

IV. ПОЛЬСЬКІ ЗАКОНОПРОЄКТИ.

а) Законопроект посла Яна Дрозд-Геримського з дня 16 березня 1937 р., якого текст у перекладі є такий :

Ст. 1. Підставовою засадою виховання у всіх школах є таке виховання молоді, щоби вона могла жити і працювати для держави у згоді зі всіми співгромадянами без огляду на їх національність і походження.

Шкільна сітка є одноціла для всіх державних і вселюдних шкіл.

Ст. 2. На терені воевідств, в яких число якоїнебудь національності непольської обіймає щонайменше 25% загалу населення, можна організувати слідуючі типи прилюдних державних шкіл:

а) школа з польською мовою навчання та обов'язковим або надобовязковим навчанням непольської мови;

б) школа з непольською мовою навчання при польській мові навчання для предметів: польська мова, історія, наука про прикази (руханка);

в) школа, в якій рівнобіжні відділи тип а) і б) віддані одній управі — школа з двомовним польським і не польським навчанням.

Ст. 3. Перед остаточним введенням мови навчання в новозорганізованих прилюдних початкових школах приймається опінію самоуправної влади (шкільної чи територіяльної), яка в цій своїй опінії бере під увагу бажання родичів дітей, що ходять до даної школи; про мову навчання рішає куратор шкільної округи.

Ст. 4. Мову навчання, введена на основі нинішнього закону, може змінити куратор шкільної округи в випадку зміни організаційного ступня даної школи, зміни шкільної сітки на даному терені або ствердження таких змін мовно-культурних відносин, що обосновували би зміну мови навчання.

Ст. 5. Для мовних груп, що не відповідають нормі введеній у 2 статті, може міністер освіти виїмково стосувати засади, що подають типи шкіл, подані в 2 статті.

Ст. 6. Від рішення куратора шкільної округи, яке вводить мову навчання у прилюдній школі, прислуговує органам самоуправи (територіяльної, шкільної) відклик до міністра віроісповідань і освіти.

Ст. 7. Прилюдні народні школи, що є на терені вказному в 2 статті, задержують дальше мову навчання, яка обов'язує в них з днем введення у життя сьогодинішнього закону, а зміна мови навчання може прийти способом, передбаченим у 4 статті.

б) Законопроект проф. Ст. Грабського.

На зборах в салі Технольоґічного Інституту у Львові, дня 7 травня 1937 р. після реферату проф. Ст. Грабського рішено звернутися до уряду та сойму з представленням пильної потреби новелізації закону з 31. липня 1924. Ці резолюції звучать:

1. Основним типом школи у львівському, станиславівському та тернопільському воєвідстві є так само, як і в решті держави школа, що виховує дітей на добрих горожан польської держави та в пошані для польської цивілізації.

2. В громадах, що числять понад 35% українського* населення Міністерство Освіти може на підставі висказаних у роках 1925—1937 батьківських вимог ввести для українських дітей також в українській мові науку української мови як предмету та евен-туально ще й кількох інших предметів навчання.

3. Одначе в ніякому випадку не може наука в українській мові зіймати більше як $\frac{1}{3}$ шкільних годин. При тому муситься завжди вести по польськи науку державної мови історії, науку про сучасну Польщу і рахунків.

3. Управителями шкіл можуть бути у львівському, станиславівському та тернопільському воєв'дстві тільки особи польської національності та ті, що беруть активну участь у польському цивілізаційному житті, хоч навіть „руського“ чи „уніятського“ походження.

До цих двох проектів не буду покищо давати ніяких подрібних коментарів, бо це зробимо на терені парламенту, а тепер тільки зазначу ось що:

Зголошений на Соймі і переданий до розгляду підкомісії законопроект посла Дрозд-Геримського не є новелею закона з 1924. р. тільки зовсім новим законом. Як такий має великі недостачі формальної натури і про них буду говорити на комісії. Цей новий проект дальше задержує суперечні з конституцією обмеження, які є в законі з липня 1924, а саме дозволяє на організацію непольських шкіл, щойно тоді, коли на даній території є 25% непольського населення. Цей проект обмежує волю родичів в справі організації шкіл з непольською мовою навчання, хоч в ст. 3 передбачує плебісцит.

Віддає ініціативу зголошення вимог непольської мови навчання самоуправам, при

чому виходить баламуцтво, бо мішає територіальну самоуправу зі шкільною.

Надає занадто великі компетенції шкільним кураторіям.

Значно цікавішими є резолюції польських зборів у Львові зпід стягу і при рефераті проф. Ст. Грабського.

З цих резолюцій видно, що проф. Грабський признається до невдачі свого проекту з липня 1924 р., який мріяв про те, щоби в так сконструюваній школі „українська дитина воліла Міцкевіча, а не Шевченка“. Проф. Грабські бідькає, що §. 2 його закону нібито знехтували українці, бо відсепарувалися від взаїмного пошановання культур і „вспулжиця“.

Тут мушу прилюдно ствердити, що перфідія проф. Грабського так само, як проф. Ромера, перебрала міру приличности культурної людини. Проф. Грабському хиба дуже добре відомо, що зачіплені кличі про „вспулжице“ і пошанування другої культури зломали не ми, а польська суспільність і польське вчительство та духовенство. Є відома річ і доказана фактами, що школи з двомовним викладом самовільно перемінювало польське вчительство на чисто польський виклад. Це діялося не тільки зі злої волі, але й тому, що на наші терени призначено тисячі вчительства, яке не знає української мови, ані української культури. Зовсім непотрібно погрю-

*) Резолюції вживають постійно замість український терміну руський.

жує внескодавець резолюцій, що відбереться у нас викладову українську мову в школах. Це вже нині стало фактом доконаним, бож статистичний уряд твердить, що всіх народніх шкіл з українською мовою навчання, є ледви 457 з тим, що значна частина предметів у цих останках викладається по польськи. З ухвалених резолюцій виявляється гнів, закритий нібито українським сепаратизмом. А на ділі цей гнів походить від того, що в своєму асиміляційному розгоні зазнав п. Грабські невдачі і заломився на національній свідомості і відпорності нашого народу.

Аж дивно, як люди з такою великою маркою науковости допускаються перекичування фактів. Маю на думці професора Ромера — географа, який повинен бути точний у статистиці. І якраз цей вчений недавно знову прилюдно намагався доказувати, що українське шкільництво зростає коштом польського, та оперував цифрами наших шкільних одиниць... понад 2.000!!! Очевидно такими довільними цифрами, що суперечать офіційним даним статистичного уряду, підриває п. професор свій науковий авторитет.

Зрозуміла річ, що коли польські громадські авторитети годують свою суспільність такими „фактами” і піддають такі суггестії, як професори Грабські і Ромер, то справді важко нам сподіватися на скору зміну поглядів у пошануванні сусідських культур, та творенні підстав до сусідського зичливого співжиття двох національностей. Вправді є реакція деяких польських кругів („Biuletyn Polsko-

Ukraiński“) на такі протиукраїнські виступи польських громадян, але, на жаль, на нашій мішаній території ці польські розважні голо- си не доходять до душі польської суспіль- ности.

Труд 68 коп

585

ЧИТАЙТЕ!

(1986)

PL

РІДНА ШКОЛА

ілюстрований півмісячник

видає: кооператива „Рідна Школа“.

„РІДНА ШКОЛА“ — це трибуна, в якій обговорюється справи виховання молодого покоління, подає докладний образ всього того, що діється в нас у ділянці рідного шкільництва, інформує про умовини, в яких виховується українська молодь у краю й на еміграції та про важніші події на полі виховання у других народів. Особливу увагу звертає „Рідна Школа“ на оборону українського шкільництва й українського вчительства.

„РІДНА ШКОЛА“ — містить всі обіжники, розпорядки, оголошення, конкурси, звідомлення, викази й т. п. публікації та інформації Головної Управи Рідної Школи.

В „РІДНІЙ ШКОЛІ“ друкують свої праці найвизначніші українські письменники, педагоги й суспільні діячі з краю і зза кордону.

ТОМУ „РІДНА ШКОЛА“ повинна найтися в руках кожного свідомого українця, в кожній шкільній, читальняній, кооперативній і приватній бібліотеці.

Передплата в краю, Чехословаччині, Румунії і Австрії виносить: місячно 1 зол., піврічно (з гори) 5.50 зол., річно (з гори) 10 зол. — Для решти заграниці 2 і пів дом. на рік.

Адреса Редакції й Адміністрації:

ЛЬВІВ, ВУЛ. СИКСТУСЬКА Ч. 46.

Телефон 277-52. — Конто ПКО. Відділ Львів 500.807.

Розрахунковий переказ — Львів, ч. 69.

РЛ 585

Д. ВЕЛИКАНОВИЧ